

Kódexkiadásunk százados kérdései a Cornides-kódex modern kiadásának ürügyén

I. A *Cornides-kódex modern kiadása*. Meghökkenítő dolog egy könyvről — megjelenése után — másfél évtized elteltével írni hosszas tanulmányt. A vállalkozás minden bizonnyal indoklást kíván.

Kódexkiadásunk, amely mindeddig egyéni kezdeményezések sora volt, most — úgy tűnik fel — gazdára talált; a kiadások szabályzatának elkészítésére bizottság is alakult. Az előmunkálatok elvégzéséhez feltétlenül szükséges az eddigi kiadások erényeinek, hibáinak vizsgálata.

Indoklást kíván az is, hogy miért esett választásom a *Codices Hungarici* sorozatból éppen a *Cornides-kódexre*. Indoklást kíván, már csak azért is, mert természetes, hogy *egyetlen* kritikai kiadás tanulmányozásával nem lehet az egész sorozatra érvényes tanulságokat levonni. Éppígy természetes az is, hogy a sorozat *eltérő* célkitűzésű kötetekének egységes szempontú vizsgálatát nem tekinthetem feladatomnak. Marad tehát — a sorozat többi darabjának szem előtti tartásával — egy kötetnek, a lehetőség szerint, igen részletes vizsgálata; azé a köteté, amely a sorozat különféle sajátosságait — faksimile és kritikai szövegkiadás — együttesen is tartalmazza. Érdeklődésemnek megfelelően a *Cornides-kódexet* választottam, amely az általam igen nagyra tartott (művészettörténészként is ismert) Levárdy Ferenc, valamint Bognár András második kísérlete volt. Sajnálom, hogy a háború után elakadt sorozatnak éppen felélesztőit kell bírálnom, ám ez a kezdeményezők sorsa.

A dolgozat első része tehát megkísérli egyetlen kódexkiadásnak a hibáit bemutatni, a második pedig a kódexkiadások hibáiból származó irodalomtörténeti, ideológiai félreértéseket akar tisztázni, ily módon hívja fel a figyelmet a faksimile s a pontos (kritikai) szövegközlés fontosságára. Nem szabad megelégednünk a pusztá transzliterálással, hiszen ez — ha pontatlanul is — már a Volf-kiadásban rendelkezésünkre áll, el kell végeznünk a kritikai kiadás feladatait is, legalább, ami a magyar szövegeket illeti.

A *Codices Hungarici* sorozata még a második világháború alatt indult. Szabó Dénes kiváló kiadásai kalandos körülmények között készültek, a céljuk „csak” egy volt: menteni a menthetőt a bármikor becsapódható bombák elől. A vállalkozás lelke, Szabó Dénes igen alapos, máig példamutató munkát végzett; a technikai munkatársak: a nemzedékek sorát felnevelő fényképésztanár, Horvai József és a nyomdák is megérdemlik a dicséretet, a háborús viszonyok ellenére is szép munkát végeztek. Mivel az elsődleges cél a „leletmentés” volt, érthető, hogy a sorozat első három kötete csupán szűkszavú kodikológiai és történeti leírást fűzött faksimiléjéhez.¹ A *Müncheni-kódex* e sorozaton kívül

¹ *Jókai-kódex*. *Codices Hungarici* I. SZABÓ Dénes gondozásában. Bp. 1942.

megjelent hasonmás kiadását ezeknél jóval részletesebb, igen alapos kodikológiai tanulmánnyal látták el.² E hagyományok jegyében készült el Pusztai István bevezetője a *Birk-kódex*hez.³

A fenti kiadások megszokott módszerétől térnek aztán részben el Bognár Andrásnak és Levárdy Ferencnek elsősorban irodalmi szempontú kódexkiadásai,⁴ valamint a *Müncheni-kódex* újabb, mindenekelőtt a nyelvészeti igényeket figyelembe vevő kritikai szövegkiadása.⁵ A legutóbbi megjelent kötet a *Jókai-kódex*. E kiadás Szabó Dénes hagyományait követve igen rövid bevezetőt közöl, bár feladata azénál bővebb lenne.⁶

A sorozat hatodik darabjaként a *Cornides-kódex* látott napvilágot. A hasonmás és kritikai szövegkiadás méltatását már elvégezték⁷ helyettem, így itt csupán kritikai megjegyzéseimnek engedek teret.

A *Cornides-kódex* kodikológiai leírását a *Bevezető* tartalmazza, sajnos, igen röviden, sok terminológiai, filológiai pontatlansággal és hiányossággal. A kiadók példásan közlik a kéziratra vonatkozó alapvető tudnivalókat: a kódex elnevezését, jelzetét, jelenlegi lelőhelyét, a papíryanag részbeni leírását, az egyes ívek felépítését. Figyelemmel kísérik és — ha nem is a legszakszerűbben, de igen megbízhatóan — leírják a másoló kezének írásváltozásait, sőt a tinta színének változásait is nyomon követik. Kísérletet tesznek Ráskay Lea származásának pontos megállapítására azon túl is, amit eddig tudtunk róla.⁸

Mindezek mellett azonban néhány fontos közölnivalóról elfeledkeznek. Nem adják meg a kódex, a levelek, az írástükör méretét.⁹ Nem tájékoztatnak külön a papíryanagnak az íráshoz való előkészítésének módjáról, s nem szólnak a kézirat minialásáról sem. Igen bántó hiány, hogy nem sorolják fel a csekély számú tollpróbát, hogy nem regisztrálják — akárcsak a *Példák könyvének* leírásánál — a későbbi kéztől származó betoldásokat, s meg sem kísérik ezeknek korát meghatározni. A bevezetésben helyes lett volna a kódex provenienciájának, sorsának könnyebb felderítése érdekében — netán a máshonnan amúgy is ismert Humbertus de Romanis mester könyvtári szabályzatának leírása helyett,¹⁰ — Illés László másolatát közölni a XVII. századi tartalomjegyzék-

Apor-kódex. Codices Hungarici II. SZABÓ Dénes gondozásában. Kolozsvár 1942.

Guary-kódex. Codices Hungarici III. SZABÓ Dénes gondozásában. Bp. 1944.

² *Der Münchener Kodex*. Ein ungarisches Sprachdenkmal aus dem Jahre 1466. Ed. Julius von FARKAS. Wiesbaden 1958.

³ *Birk-kódex 1474*. Codices Hungarici V. Az emlék hasonmása, betűhű olvasata és latin megfelelője. Bevezetéssel ellátva közzéteszi PUSZTAI István. Bp. 1960.

⁴ A *Példák Könyve 1510*. Codices Hungarici IV. Hasonmás és kritikai szövegkiadás. Jegyzetekkel és tanulmánnyal kísérve közzéteszi BOGNÁR András és LEVÁRDY Ferenc. Bp. 1960., valamint a *Cornides-kódex*. Codices Hungarici VI. Hasonmás és kritikai szövegkiadás. Jegyzetekkel és tanulmánnyal kísérve közzéteszi BOGNÁR András és LEVÁRDY Ferenc. Bp. 1967. A továbbiakban *Cornides-kódex*. Codices Hungarici VI.

⁵ A *Müncheni-kódex 1466-ból*. Codices Hungarici VII. Kritikai szövegkiadás a latin megfelelőjével együtt. Szerkesztette NYIRI Antal. Bp. 1971. Ism.: STOLL Béla ItK 1972. 543—546.

⁶ *Jókai-kódex*. A nyelvemlék betűhű olvasata és latin megfelelője. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva közzéteszi P. BALÁZS János. Bp. 1981.

⁷ V. Kovács Sándor: *Cornides-kódex*. (Ismertetés.) ItK 1969. 747—751.

⁸ *Cornides-kódex*. Codices Hungarici VI. 13—19.

⁹ A tükörméret ingadozik, circa 96 × 157 mm.

¹⁰ *Cornides-kódex*. Codices Hungarici VI. 19.

ről,¹¹ még akkor is, ha Volf nyomán¹² a kiadók ezt az átíratot megbízhatatlannak tartották.

Sok fáradságot okozó terminológiai következetlensége a szerzőknek az is, hogy mind a bevezető, mind a zárótanulmányban fóliószám helyett igen sokszor, a kodikológiai gyakorlatban ma már szokatlan módon, paginát adnak meg. Az egy kiadványon belüli kétféle számozás megzavarja és megnehezíti a gyakran szükséges visszakeresést.¹³

A hasonmás és a kritikai szövegkiadáshoz csatolt tanulmányban igen sok az elírás, a sajtóhiba. Mindjárt az első lapon sok pontatlanság található. Szent Péter mártír napja nem április 19-én, hanem 29-én van.¹⁴ Ezt azonban még a nyomda hanyagságának számlájára írhatnók akkor, ha az adat másutt helyesen szerepelne.¹⁵ Sokkal súlyosabb tévedés az, hogy a kódexek szétkötését „a múlt század harmincas” éveire helyezik.¹⁶ Ez saját kutatásaiknak is ellentmond,¹⁷ s éppen így az *Illés-másolat* tanúságának is, amely szerint a kódexek 1841-ben, ha talán nem is egy corpust képeztek, de bizonyosan egy köteggben voltak.

A tanulmány következő lapján újabb elírás van. A bonalazatlan ív, amelynek erősen kifakult írása is szemet szúr, nem a 15., hanem a 16. fasciculus.¹⁸ Sajnos, ez magából a kiadásból nem deríthető ki. A fakszimilén a vonalazás — később elemzendő okok miatt — nem látszik. A szóban forgó fasciculuson így legfeljebb az írás ductusának változása és a betűk világosabb volta a feltűnő, ám ez utóbbit a kiadás olvasója betudhatja a nyomdai eljárás tökéletlen voltának is. Az olvasat lapalji jegyzetében a kódex kibocsátói — ígére-tükkel ellentétben¹⁹ — nem közlik minden esetben a fontosabb paleográfiai tudnivalókat, így ez esetben sem, csupán egy lényegtelen megjegyzést tesznek: „1. sor rubrum”.²⁰ Ám ez az olvasó számára a kurzivált szedésből amúgy is nyilvánvaló volt.

A két táblázatban²¹ is található még apróbb hibák, ám ezek kijavítása magából a kiadásból is lehetséges, így felsorolásuk e helyütt fölösleges.²²

¹¹ A *Cornides-kolligátumról* 1841 áprilisában ILLÉS László másolatot készített; ez tartalmazza az említett tartalomjegyzéket. A kolligátum eredeti fedőtábláját, amelyen a tartalomjegyzék van, azóta megtaláltam a budapesti Egyetemi Könyvtár Kézirattárában. Kiadva ItK 1982. 675. A másolat az MTA Könyvtárának Kézirattárában van, jelzete: Ms. 864. A hivatkozások a továbbiakban — minden említendő kódexre érvényesen — a következőképpen történnek: Ms. és fóliószám magára a kézira-ra, az Nytár I. II. . . . és a Codices Hungarici I. II. . . . a megfelelő kiadásra vonatkoznak. A lapszámokat, amennyiben az idézett műben a paginálás részben római számokkal történt, hogy a kötetszámozás ne zavarja a francia írásmódú római számokkal adom meg.

¹² Vö. Nytár VIII. xxxij—xxxiiij.

¹³ Az I. tábla fóliószámot, a tanulmányok viszont igen gyakran lapszámot adnak meg; így többek között például az ívek rendjének leírásánál is. *Cornides-kódex*. Codices Hungarici VI. 10.

¹⁴ I. m. 9.

¹⁵ I. m. I. tábla.

¹⁶ I. m. 9.

¹⁷ *Példák könyve*. Codices Hungarici IV. 9—10., különösen a 3. jegyzet. Vö. erre jelen dolgozat 13. jegyzetét.

¹⁸ *Cornides-kódex*. Codices Hungarici VI. 10—11.

¹⁹ I. m. 21.

²⁰ *Cornides-kódex*. Ms. 199. r.; Codices Hungarici VI. 758.

²¹ I. m. 794.

²² Igen zavaró, hogy a *Praxedis-legenda* utáni dátum az I. táblázatban hibásan, a 794. lapon pedig — érthetetlen módon — megkérdőjelezve szerepel. A legenda kezdetét és bevezetését néhol rossz levélre helyezik a táblázatban.

A kódexhez függesztett tanulmányok filológiai felszerelése alapos. Egy furcsaságot azonban nem hallgathatok el. A szerzők itt²³ Vargha Damjánt idézve a citált szöveg lelőhelyeként *Codexreink legendái és a Catalogus Sanctorumot*²⁴ jelölik meg, ám lapszámot nem közölnek. Magam hiába néztem utána, e tanulmányban nem akadtam rá az idézett szövegrészre. De hagyjuk a filológus minuciózus kifogásait, vizsgáljuk inkább magát a kódexkiadást: a hasonmás és a kritikai szövegközlést.

Minden faksimile-kiadás annyit ér, amennyire hű az originálishoz, s minden kritikai szövegkiadás annyit, amennyire pontosan közli az eredeti szöveget, annak variánsait. Nos, ha kezünkbe vesszünk egy modern eljárással készült faksimilét, akkor azt hihetnők, hogy az semmiben sem tér el az eredetitől, hiszen mi sem könnyebb, mint lefényképezni a kéziratot, s aztán azt a fényképnek megfelelően híven kinyomtatni. A dolog mégsem ilyen egyszerű. V. Kovács Sándor a *Cornides-kódex* kiadásáról szóló, már említett ismertetésében a következőket írja: „A faksimile olvasása rendkívül könnyűvé válik azáltal, hogy az alap fehér és a szöveg fekete, mint a valóságban, bár ennél az eljárásnál fennáll az a veszély, hogy korrektúrázásnál műszaki hibának minősítve esetleg olyan pontok és vonalak is eltűnnek, amelyek rajta vannak az eredeti kódexlapon és értelmezési funkciójuk lehet. Ennek a valószínűsége azonban oly csekély, hogy elhanyagolható.”²⁵ V. Kovács ezek után összehasonlítja a valóban igen gondosan elkészített betűhív átírást Volf György kiadásával és a faksimilével. A Dorottya-legendá szövegében váratlan és furcsa problémára bukkan. „A faksimile szerint a megvizsgált mondat így hangzik: »až rofanak virága [sic!] illatožyk az martjrokban. mert az ev vereknek chodalato illatyaual [sic!] fenelnek. Annak okaert az rofanak piroffagan ieg(?)eztetjyk az martjromlag. es az rofanak viragzo žepfegeen az tžyta žvžefeg.« (120 r.) Volf a két dőlt betűvel szedett szót így adja: »chodalatos« és »iegyeztetyk« (193. l.) s ami meglepő: Bognár és Levárdy *szintén* így írja át: »chodalatos« és »iegyeztetyk« [sic!] 642. l.), vagyis *egyikük sem* jelzi azt, hogy az első esetben *hiányzik* a szóvégi »s«, a második esetben pedig, hogy *törlés van* a szó közepén.”²⁶ A vitatott hely helyes transzliterálása magából a kiadásból nem dönthető el, felvilágosításért — mint eddig már többször is — az eredetihez kellett fordulni. Az első kérdéses szó mind a *Nyelvemléktár*, mind a *Codices Hungarici* megfelelő kötetének olvasatában helyesen szerepel. A faksimile hibájának forrása valószínűleg az, hogy mivel az *s* vonalai szinte egybeérnek, a retusőr vagy a fénymásoló — aki elsősorban nem a szövegre figyel — film-, illetőleg lemezhibának vélve a pacának látszó betűt kifedte a szövegből. A második esetben igazat kell adnunk V. Kovácsnak, a szót Ráskay Lea javította, s ezt az olvasatban Bognár és Levárdy nem közli.

A fekete-fehér hasonmás közrebocsátását nem tudom olyan osztatlan lelkesedéssel üdvözölni, mint V. Kovács Sándor. Ennek a nyomdatechnikai eljárásnak talán a kisebb veszélye az, amit V. Kovács említ, hogy a korrektor

²³ *Cornides-kódex*. Codices Hungarici VI. 14. 29. jegyzet. Vö. 13. 20. i.

²⁴ VARGHA Damján i.m. Bp. 1923.

²⁵ V. KOVÁCS Sándor i.m. 750.

²⁶ Uo. A kiemelések V. Kovács Sándortól, a [sic!] jelzések tőlem. A figyelmeztetések olvasati hibákra, illetőleg téves idézésre utalnak. Ezek helyesen: *virága*, *illatyaual* és *iegyeztetjyk*. V. Kovács figyelmét elkerüli, hogy a *Cornides-kódex* olvasatában a 'piroffaga' egy *f*-sel van írva.

műszaki hibának minősít egyes, az értelmezés szempontjából lényeges elemeket, hiszen mint láttuk, ez már a film retusálásakor, illetőleg az ofszetlemez elkészítésénél is bekövetkezhet. Az effajta — nem tudom másképpen nevezni — szemi-, még inkább pszeudofaksimile kiadásnál²⁷ a rajzvesztesség²⁸ veszélye már az első munkafázisnál, a fényképezésnél fellép, s ezt az ofszettechnika²⁹ felhasználása csak tovább fokozza.

A fényképezésnél, hogy az egy színnel nyomott szöveg olvasását a kódex vonalazása ne zavarja, színszűrőt kell alkalmazni, amely a kiadás szempontjából fölöslegesnek ítélt világosabb, sárgásbarna tintával készült lineációt kiszűri a felvételtől. A színszűrő természetesen nem tehet különbséget a lineáció és a világosabb tintával írott vagy halványabb szöveg és a jelek között: egyik sem kerül a filmre. A továbbiakban aztán a retusőr sem hibázatható túlzottan, ha véletlenül filmhibának néz valamely számára szokatlan írásjelet, s kifedi azt. A fénymásolóra meg végképpen nem vethet senki követ, hiszen az ő kezébe már ritkán jut el a kódexről készült fénykép: lemezhibának véلve ő is ki-kitörölhet egy-egy jelet. Hogy mennyi minden vészett el az originálisból, amíg végre könyv alakban megjelent, azt mind a kiadás szövegével, mind az eredeti kézirattal való összehasonlítás ékesen példázza. Természetesen nem áll módomban felsorolni az összes hibát, tévedést, csupán a lényegesebbeket és az érdekesebbeket ragadtam ki.

Mindjárt az első levélen több problémával kerülünk szembe. Köztudomásu, hogy mindig a kódexek, könyvek élén álló részek vannak legjobban kitéve rongálódásnak, kopásnak, koszolódásnak, s az, hogy ezeken a leggyakoribbak a tollpróbák s az utólagos bejegyzések. Itt is a fólió alján, feltehetőleg későbbi kéztől eredő nagybetűs szöveggel találkozunk, Bognár és Levárdy közlése szerint a következővel: <EISEUPAAkkkk>.³⁰ Amint összehajlítjuk a hasonmással, rögtön feltűnik, hogy a betűk nem alkotnak összefüggő szót, valamint az, hogy a *k* betűket hiába keressük, ezek lemaradtak a hasonmásról, bár az eredetiben — jóllehet szétszórva a levél jobb alsó sarkában — valóban szerepelnek. Ezt a szövegkiadás megfelelő helyén mindenképpen lábjegyzetben közölni kellett volna. A dolognak tulajdonképpen nincs túl nagy jelentősége, ám ha megvizsgáljuk a már említett íráspróbát, most már elválasztva EISEUP és AA, akkor mindenképpen el kell gondolkodnunk azon, mikor és miért került e szövegrész a levélre. Az olvasat is módosulhat: ELSEU P[*redicacio]. Annak, hogy Aiszóposz nevét rejtené a sor, igen csekély a valószínűsége, bár e lehetőséget sem lehet teljességgel kizárni. Bognár és Levárdy szövegközlésében még egy későbbi kéz betoldását is fölfedezhetjük e levélen.³¹ A szövegközlők — akárcsak a marginálisok és interlineálisok esetében — kísérletet sem tesznek arra, hogy megállapítsák, mely korból származik e beszúrás: „Elseu predicacyo”. Nos, amíg az előző esetben magunk is hajlottunk arra, hogy bár nem egyértelműen bizonyos, ám lehetséges, hogy a lapalji bejegyzés későbbi kézé, itt ezt már nem fogadhatjuk el. E betoldást Ráskay Lea későbbi írásával

²⁷ Ilyen kiadás még a *Festetics-kódex*. Eötvös Loránt [sic!] Tudomány Egyetem [sic!] Magyar Kódexek I. Bp. 1977. [1979.] is. Ism.: ItK 1980. 541—544.

²⁸ Értsd: szövegvesztesség.

²⁹ A *Cornides-kódex* modern kiadásának kolofonjában nem szerepel ugyan, hogy milyen eljárással készült a hasonmás, ám egyes jelekből — például a betűtestek üres foltjaiból, törlésekéből — arra következtettek, hogy ofszettechnikával.

³⁰ *Cornides-kódex*. Codices Hungarici VI. 428.

³¹ Uo.

összehasonlítva,³² az eredeti kéz későbbi beszúrásának kell tekintenünk: e sort tehát hegyes zárójel helyett szögletesbe kellett volna tenni.³³ Az eredeti kéz-irattal összevetve a lapot az is kitűnik, hogy a fakszimile eme sorából lemaradt még két *i* betű, valamint az, hogy a lap aljáról még egy *probatio calami* is hiányzik. A szövegközlésből az sem derül ki, hogy a 6. sor első betűje, a *F* rubrummal van írva; egyébként ez az egyetlen rubrummal frott iniciaiszerű nagybetű a mai *Cornides-kódex*-ben.

Természetesen ennél súlyosabb hibák is jócskán előfordulnak a kiadásban. Nézzük csak sorban a jelentősebbeket!

Az eredetiben a 30. recto levél felső szélén legyalult sor látható, ám erről sem a hasonmás, sem az olvasat nem tudósít. Az írás egyébként — a tinta színe és a megmaradt vonások alapján — feltehetőleg Ráskay Lea kezétől származik. A levél hasonmásán a 12. és 13. sor között fekete folt éktelenkedik, mintha az eredetire a másoló tintapacát ejtett volna. E folt azonban csupán sajtóhiba; paca valójában a levél jobb margóján, s a 18. sor *felsege* szaván van, azonban ezt a nyomdai retusőr megkísérelte — a jelek szerint nem teljes eredménnyel — eltüntetni. E levél olvasatában a nagybetűk általában kurzívval vannak szedve: jól jelölik, hogy rubrummal húzták át őket.

A 49. rectón szintén hasonló problémába botlunk. A levél felső részén az eredeti kéz betoldásának nyomai látszanak, ám ez a fakszimiléről szintén lemaradt. Az írást a könyvkötő gyaluja kegyetlenül megcsontította. Bognár és Levárdy *holtokat ·es·* közöl, azonban a megmaradt vonások alapján a helyes olvasat inkább: *holtakat ·es·*;³⁴ az eltérés grammatikai szempontból nem teljesen közömbös. Hasonló hiányossággal kerülünk szembe az 54. rektón. Itt a gerinc felőli margón, az 5. sor mellett egy szó betoldás (*vala*) található az eredeti kéztől. A betoldás a hasonmásban nem szerepel, a szövegkiadás viszont hegyes zárójelben, azaz későbbi kéz írásaként közli. A 82. levél verzójának fakszimiléjén szintén hiába keressük a negyedik sor betoldásjeléhez tartozó szöveget, illetőleg azt az originálison ma is jól látható maradékot, ami az eredeti kéz írásából a könyvkötő gyalujától megmenekült. A szövegkiadás valószínűleg az *Illés-másolat*-ból közli az elveszett szavakat: *nem nemz*. Zavaró, hogy az előbbi esettel szemben³⁵ itt csupán kurzívval jelöli a kipótoltt helyet — úgy vélhetnénk, rubrummal van írva —, s a lábjegyzetben nem közli, mikorról s honnan származnak a szövegkritika szempontjából is fontos szavak. A mondat ugyanis, ahová a betoldás tartozik, így szól: „Áz kevuer has nem tezen *nem nemz* gyors elmeet.”³⁶ A szöveg elemzése azonban itt megint csak nem feladatunk.

Az eddigiekkel rokon hiba van a 92. levél verzóján is. Az olvasat lábjegyzetében megtalálható ugyan a későbbi, a XVII. századi kéznek e prédikáció olvasására vonatkozó bejegyzése,³⁷ azonban a részben legyalult sor maradványát a fakszimiléről kitorölték, csupán a z alsó zászlója látszik a *B*-vel szinte egybeolvadva. A 113. verzón levő bejegyzés viszont valószínűleg magától Ráskay

³² *Cornides-kódex*. Ms. 80. r. 21.

³³ *Cornides-kódex*. Codices Hungarici VI. 21. írja le a kiadás jelölési rendszerét.

³⁴ *Cornides-kódex*. Ms. 49. r. A kérdéses hely *ILLÉS* Lászlónak a *Cornides-kolligátum*-ról készített másolatában is az én olvasatom szerint áll. Idézett kézirat 97.

³⁵ *Cornides-kódex*. Codices Hungarici VI. 576.

³⁶ Az idézett hely latinul a következőképpen hangzik: *Pinguis venter tenuem sensum non gignit*. I. m. 577.

³⁷ E kéz írása feltűnik még a 211. rectón is.

Leától származik. Ő írja le: *Nota bene*. A fakszimilén a 18. és 19. sor között jól látható és olvasható a *Nota* szó, a *bene* azonban már lemaradt a 20. sor előtt a margóról, sőt ezt még az olvasat sem közli. A *nota* [sic!] bekerült ugyan az olvasatba, de a szövegközlők nem utalnak rá lábjegyzetben, hogy a szó két sor között helyezkedik el. Maga a mondat, amelyre Ráskay Lea felhívja a figyelmet, szövegkritikai szempontból megint csak nem közömbös, hiszen magától a másolótól tartalmaz érdemi javítást.

A következő feltűnőbb hiba, hogy a 175. rektó rubrumozását az olvasatban csak részben jelölik, a míniummal átírt betűket nem szedték kurzívval 6. sor: *E*, 9.: *D*, 14.:*E*, 19.: *M*, 21.: *A*.

198. verzó íráspróbájának hiányzását — mind a fakszimiléből, mind az olvasatból — már fentebb említettem. Éppen így arra is felhívtam a figyelmet, hogy a 199–211. levelek (16. fasciculus) nincsenek megvonalaazva. A címközlés az ezen az íven levő két legenda esetében — ellentétben a szövegközlők állításával — nem készült rubrummal.³⁸ Az *Agnes-legenda* első soraiból az olvasatban lemaradt az iniciálét utánzó *K*. Éppen így hiányzik a 209. verzón látható tollpróba mind a hasonmásból, mind az olvasat lábjegyzeteiből.

A 211. rektón levő későbbi kiegészítést közlik ugyan a szöveggondozók, ám arra, hogy megállapítsák, mikori, illetőleg hány kéz munkája ez a három sor, még kísérletet sem tesznek. Így történik ez a kódex utolsó levelén is,³⁹ ahol az egyik XVII. századi kéz bejegyzését úgy regisztrálják, mintha Ráskay Lea előbb rubrummal leírta, s aztán kitörölte volna, tehát kerek zárójelben és kurzívált szedéssel. Egyébiránt több helyen úgy tűnik fel, mintha a szövegkiadók nem tudtak volna megegyezni abban, hogy elég-e azt említeni, ami a dőlt betűs szedésből nyilvánvaló.⁴⁰ Másrészt helyes lett volna, ha a rubrumozás jelölésére lefoglalt kurzívot nem használják fel másra, így például az *Illés-másolat*ból származó pótlások közlésére. Ezeket a helyeket betoldásjellel lehetett volna ellátni, s a szövegeket lábjegyzetbe utalni.⁴¹

Magának a szövegkiadásnak a jegyzetanyaga igen hiányos. Nem tartalmazza a papír anyaghibáinak leírását, nem jelöli a sérült, a beragasztott, a gerincnél megragasztott leveleket, valamint a papírnak az íráshoz való előkészítésének módját, annak változásait.⁴² A tinta színének változását sem követik *itt* figyelemmel, pedig a bevezetőben erre ígéretet tettek.⁴³ Nem jelölik a tollpróbákat, sőt sok esetben azt sem, hogy a papír szélén levágott sor nyoma

³⁸ *Cornides-kódex*. Codices Hungarici VI. 758. és 768. Az olvasatban a két címközlés kurzívált, a 758. lapon a lábjegyzet tévesen még külön is felhívja a figyelmet: „1. sor rubrum.”

³⁹ *Cornides-kódex*. Codices Hungarici VI. 784. és Ms. 215.

⁴⁰ Egyes helyeken lábjegyzetben is említik a sor rubrumozását a kurzíválás mellett — 582., 640., 670., 730. etc. — másutt csak a kurzív jelöli a minialást.

⁴¹ Hasonló még a *Cornides-kódex*. Ms. 204.^v utolsó legyalult sora (id. kiad. 768.), amelyet a kurzívált szedés miatt rubrummal írottak vélhetnének. Máshol a betoldásokat is kurzívval jelölik; így a 17.^v és 18.^f levélen.

⁴² Arra, hogy az íróanyag előkészítése mennyire jellemző egy-egy scriptoriumra, már máshol utaltam. Így itt csupán B. BISCHOFF egy helyét adom meg: *Die südostdeutschen Schreibschulen und Bibliotheken in der Karolingerzeit*². Teil 1. Wiesbaden 1960.

⁴³ A tinta színének változása természetesen csupán akkor bír jelentőséggel, ha vele együtt az írás ductusa is megváltozik, vagy új kéz lát munkához. Ezt az olvasat apparátusában regisztrálni kell.

látható. A későbbi kezek betoldásaira sem hívják fel megfelelő formában a figyelmet.

Az olvasat szövegében néhol — anélkül, hogy erről említést tennének — feloldják a rövidítéseket,⁴⁴ máshol meg a nehezebben érthető abbreviatúrákat is figyelmen kívül hagyják, nem közlik azok magyarázatát, feloldását a lábjegyzetben.⁴⁵

Bognár András és Levárdy Ferenc legfőbb érdeme abban rejlik, hogy a már részben ismert, ám néhol pontatlanul kimutatott forrásokat felkutatták és a magyar szöveggel párhuzamosan közrebocsátották.⁴⁶ A latin szövegben — s ez különösen a kiadás első, a *Cornides-kódex* prédikációs részére áll — csupán néhány helyen van sajtóhiba. Ezek is könnyen kiigazíthatók, nem gátolják az értelmezést. Néhol azonban — főképpen a kódex második részére vonatkozik ez — még mindig nem zavaró, ám durvább hibákba ütközünk. Ezek kijavítása elengedhetetlen. Az egyszerű betűhibák mellett gyakorta tűnnek fel véletlen szóismétlések,⁴⁷ másutt pedig szavak, hosszabb-rövidebb szövegrészek hiányoznak.⁴⁸ Helyenként, az egyébként példásan tördelt latin szöveg elcsúszik a magyar mellől, így az *Ilona-legenda* kezdeténél is.⁴⁹

A kódex legendáinak latin szövegét olvasván általában az a benyomásunk támad, mintha erősen romlott középkori textussal lenne dolgunk. A közrebocsátók a „rövidítésekkel megtűzdelte középkori textust ún. humanista átírásban” hozták: a rövidítéseket feloldották és modern interpunkciót alkalmaztak.⁵⁰ Eljárásuk részben indokolt; helyes, hogy feloldották a rövidítéseket, az sem baj, hogy humanista helyesírást alkalmaztak, hiszen ez nagyban megkönnyíti az olvasást. Véleményem szerint a változtatások ellenére is meg lehetett volna őrizni az eredeti interpunkciót, még akkor is, ha az előttünk fekvő latin szöveg nem az, amelyről a kódex fordítása közvetlenül készült. Azokon a helyeken, ahol csak romlott szövegeket tudtak közölni,⁵¹ ott mindenképpen fel kellett volna erre hívni a figyelmet, és más kiadásokból, kéziratokból⁵² szövegvariánsokat kellett volna hozni, hiszen egy igényes kritikai kiadás sem támaszkodhat csupán egyetlen — többé-kevésbé jól meghatározott — forrászövegre.⁵³ Ez egyedül abban az esetben lenne megengedhető, ha pontosan tudnánk, mely kézirat, illetőleg kiadás állt a kódex fordítójának rendelkezésére. Esetünkben sajnos nem így van.

⁴⁴ *Cornides-kódex*. Codices Hungarici VI. 478. Ms. 30.^r 23.

⁴⁵ A *Cornides-kódex*. Ms. 177.^{r-v} Vö. id. kiad. 769. 452. j. és 812.

⁴⁶ A forrásokkal foglalkozó szakirodalom felsorolása: *Cornides-kódex*. Codices Hungarici VI. 12—13.

⁴⁷ ... et suo sancto et suo sancto et illustrissimo exemplo... *Cornides-kódex*. Codices Hungarici VI. 635. majd 673.: *Sicque per totum forum ipsum ipsum traxit...*

⁴⁸ ... ut pars corruens duos consiliarios Quintiani opprimeret, et omnis populus ad eum concurreret clamans... A hiányzó szöveget a *Legenda Aurea* (ed. GRAESSE. Vratislaviae 1890. 172.) szövegéből pótoltam. Vö. *Cornides-kódex*. Codices Hungarici VI. 669.

⁴⁹ *Cornides-kódex*. Codices Hungarici VI. 681., ilyen hely még: 703., 707., 737. etc.

⁵⁰ Vö. *Cornides-kódex*. Codices Hungarici VI. 20.

⁵¹ Különösen az *Ágnes-*, *Jusztina-* és *Luca-legenda* esetében. Vö. e dolgozat 47. és 48. j. Kifogástalannak mondható az első két szövegegység kritikai apparátusa, bár a késői (1586-os) kiadás textusa mellett itt sem közöltek szövegvariánsokat.

⁵² Nincs tudomásom arról, hogy a *Cornides-kódex* kiadásához kéziratot latin anyagot is felhasználáltak volna a szerzők.

⁵³ Bognárék — amint ez a zárótanulmányukból kiderült — jól tudják, kódexeink forrásait legtöbb esetben kéziratokban kell keresnünk. Így az *Ilona-legenda* forrása szintén valamely kéziratban lehet fel. Vö. *Cornides-kódex*. Codices Hungarici VI. 816.

Bognár András és Levárdy Ferenc a Temesvári Pelbárttól idézett egyik szöveg kiadását pontosan megjelöli,⁵⁴ ám a Herolttól, Paratustól és a *Legenda Aurea*ból vett szövegek kiadási helyét és évét, netán a kéziratok őrzési helyét és jelzetét elhallgatják.⁵⁵ Ez a felületesség különösen a *Legenda Aurea*ból át-emelt szövegek esetében válik igen bántóvá.

Ha összevetjük a magyar fordítást az eredetivel, rögtön szembeötlik, hogy a magyarító szerzetes — a középkori fordítási technikáról közszájon forgó felfogással ellentétben — mennyire ragaszkodik az előtte levő latin szöveghez.⁵⁶ Így aztán igazán feltűnő, hogy némely legenda egyes helyein a magyar erősen eltér a latintól; különösen érvényes ez az *Ágota*-, a *Jusztina*- és a *Luca*-legendára. Azonban nem a legendák fordítója a vétkes, ő híven tolmácsolta a latin életrajzokat. A kiadás latin szövegét kell a magyarhoz hozzáigazítani. Bizonyára van olyan kézírata, kiadása a *Legenda Aurea*nak, amely a *Cornides-kódex* szövegéhez jobban hozzáisimul.⁵⁷ Nem is kell messze keresnünk, elég Graesse kiadását⁵⁸ felütnünk, máris rendelkezésünkre áll a — részben eltérő —, ám többnyire megfelelő szöveg.

Az *Ágota*-legenda esetében nehéz eldönteni, csupán sajtóhibákkal kerültünk-e szembe, vagy valóban romlott latin szöveggel van-e dolgunk. A *mezeytelen testel* latinja így hangzik: *mundo corpore*, ami nyilvánvaló sajtóhiba a *nudo* helyett.⁵⁹ Érthetlenebb azonban, hogy a magyar *Es mynd az neep quincianus-hoz futu kyaltvan* . . . latinja csak ennyi: . . . *clamans* . . .⁶⁰ A hiány Graesse kiadásából pótolva: *et omnis populus ad eum concurreret clamans* . . .⁶¹ A 135. rektó levélen levő [keet] *zag evtuen három* a latin szövegben bizonyára a sajtó áldozataként lett CCLII-vé.⁶² Egyébiránt ez esetben a Levárdyék által közölt *textus* jobban illeszkedik — a felsorolt eltérésektől eltekintve — a kódex magyar szövegéhez, mint Graesse idézett kiadása.

A *Jusztina*-legenda magyar és latin szövegének azonosságát látszólag *Prelus diaconus* nevének egyezése már önmagában is biztosítja, hiszen a *Legenda Aurea* általam használt kiadásában *Proclus* szerepel.⁶³ A magyar és a latin *textus* egybevetése azonban váratlanul számos apróbb eltérést hoz felszínre. *A caymmal ev atyafyat abelt meg evlettem.* mondatnak a latinban nincs meg a

⁵⁴ Vö. *Cornides-kódex*. Codices Hungarici VI. 429. Más, szintén Pelbárttól való prédikáció esetében azonban, így a *Dorottya*-legendánál, forrásuk lelőhelyét nem adják meg pontosan. I.m. 641.

⁵⁵ LUDOLPHUS DE SAXONIA és MOMBRIUS szövegeinek forrását a zárótanulmány jegyzetei tartalmazzák. *Cornides-kódex*. Codices Hungarici VI. 798. 31. j. és 802. 36. j.

⁵⁶ STOLL Béla a középkori fordítások pontosságáról *A Müncheneri kódex 1466-ból*. ItK 1972. 544–547.

⁵⁷ Maguk a szerzők hivatkoznak olyan kézíratra, amelyben — a *Cornides-kódex*hez hasonlóan — hiányoznak a bevezető névmagyarázatok (*Cornides-kódex*. Codices Hungarici VI. 812. 45. j.), bár ez a példa — a nyelvi nehézségek miatt — nem a legmegfelelőbb, jellehet az említett etimologizáló részek megléte vagy elhagyása a fordító retorikai iskolázottságára is fényt vet. HEROLT [dictus Discipulus], Johannes beszédeinek néhány kézírata Wien ÖNB: Cod. 3631., 4264.

⁵⁸ *Legenda Aurea*. (ed. GRAESSE.) Vratislaviae 1890. A továbbiakban: GRAESSE. Szövege nem minden legenda esetében tér el a Bognárék által közöltől.

⁵⁹ *Cornides-kódex*. Ms. 134.; id. kiad. 669.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ GRAESSE 172.

⁶² *Cornides-kódex*. Codices Hungarici VI. 669.; vö. Ms. 135. és GRAESSE 173.

⁶³ *Cornides-kódex*. Ms. 179. és id. kiad. 739. A név eltéréseinek okára vö. a *Proelus*-variáns lehetőségét.

megfelelője;⁶⁴ Graesse kiadásából pótolva így hangzik: . . . *Cayn fratrem suum occidere procuravi*.⁶⁵ Alább az *ime az zvezhez megyek. es az ev zyveet meg sebhetem fertezetes zeretetre*⁶⁶ mondat latinját a következő formában olvashatjuk: *Aggrediari eam et corpus eius vulnerabo in amorem libidinis*, ahol a *corpus* helyett nyilvánvalóan *cor*-nak kellene állnia, mint ahogy ez Graessénél is van.⁶⁷ A 182. rektó latin megfelelőjében a *famam* szó helyére a *formam* keveredik: *Videns diabolus, quod nihil proficeret, in formam Justiniae se transmavit, ut formam Justiniae pollueret . . .*⁶⁸ A mondat így is értelmes, azonban a fordításban a második fele így olvasható: . . . *hog zent iustina azzonnak io hyreet meg fertezetneye.*, tehát a második *formam* helyére *famam*-nak kell kerülnie úgy, ahogy azt a *Legenda Aurea* már többször idézett kiadásában találjuk.⁶⁹ Még ezen a fólión újabb hiátust fedezhetünk fel, ez is pótolható Graessétől: *es futamek ciprianoshoz.*, azaz *ad ipsum cucurrit*. A 183. verző *es mynket es mendeneket* latin megfelelőjében *et nos et omnes*⁷⁰ helyett *et vos omnes*⁷¹ áll.

Az *Ágnes-legenda* szövegében megint hasonló hibákba botlunk. A legenda elejének latinja jól egyezik a magyar forrással, Graesse kiadásától is csupán néhány lényegtelen apróságban — főként ortográfiájában — tér el. Az első hiányosság a 207. verzőn bukkan fel. A *meg ijeduen. keserevfeggel meg terenek.* latin megfelelőjéből kimaradt a *compuncti* szó. A következő fólión⁷² már több szó maradt le a latin szövegből: *et eam minime contingebat*.⁷³

Szent Ágnes passiójának dátuma a kiadás latinjában⁷⁴ újra eltér a fordítás adta évszámtól; megint csak Graessére kell hivatkoznunk, aki CCCIX-et közöl;⁷⁵ egyezve a magyarban található *haromzaz es kylenc eztendeben*-nel.⁷⁶ A 209. rektón olvasható *Ez zora fel ferkenuen constancia. lele magat tekkettes egeffeben* latinjából⁷⁷ a kiadásban lemaradt a *perfecte*, ami Graesse kiadásában megtalálható lett volna. Ugyanez a helyzet a . . . *kynek meeg nem hynnenek emberrel*⁷⁸ tagmondattal, amelynek latinját megint csak pótolni kellett volna: *cui de homine adhuc non crederetur*.⁷⁹

Mindezeket a tulajdonképpen csupán apróbb javításokat és kiegészítéseket csak azért soroltam fel, hogy bizonyítsuk, a magyar fordítás mennyire híven követi latin forrását. A többi, itt fel nem sorolt, nem csekély számú eltérés a két latin textus között jobbára grammatikai és lexikai természetű, némely esetben azonban a rövidítések helytelen fololdására is gyanakodhatunk.

⁶⁴ *Cornides-kódex*. Ms. 179.; id. kiad. 739.

⁶⁵ GRAESSE 633.

⁶⁶ *Cornides-kódex*. Ms. 179.v

⁶⁷ *Cornides-kódex*. Codices Hungarici VI. 739. Vö. Graesse 633.

⁶⁸ *Cornides-kódex*. Codices Hungarici VI. 743. A hiba a Levárdyék használta forrásban van; valószínűleg a gótikus antikva írott betűi adnak magyarázatot a szövegromlásra.

⁶⁹ GRAESSE 634.

⁷⁰ GRAESSE 635. Vö. *Cornides-kódex*. Ms. 183. Az eltérés, illetőleg a latin szövegromlásának oka itt az *n* és a *v* (vö. Ráskay Lea írásával!) írásában keresendő. Az *et* valószínűleg csak kimaradt Bognárek forrásából.

⁷¹ *Cornides-kódex*. Codices Hungarici VI. 745.

⁷² *Cornides-kódex*. Ms. 208.f

⁷³ GRAESSE 115. Vö. Graesse lapalji jegyzetével.

⁷⁴ *Cornides-kódex*. Codices Hungarici VI. 773. CCCVI-ot ad meg.

⁷⁵ GRAESSE 115.

⁷⁶ *Cornides-kódex*. Ms. 208.v

⁷⁷ *Cornides-kódex*. Ms. 209.f Latinja: *Ad hanc vocem evigilans se sanatum invenit*. Id. kiad. 775. Vö. GRAESSE 116.

⁷⁸ *Cornides-kódex*. Ms. 210.f

⁷⁹ GRAESSE 116.

A felismerés, hogy a latin és a magyar szöveg egymást tökéletesen fedi, elsősorban a *Luca-legenda* esetében siet segítségünkre. „A Luca-legenda magyar szövegének — írja Bognár és Levárdy —, nem ismeretes az egységes és pontos latin megfelelője. Eddig úgy vélték, hogy a kizárólagos forrás a *Legenda Aurea*, de ez csak részben igaz. Jelen kiadásban — több forrásból — azt a latin szöveget közöljük, amely ismereteink szerint legközelebb áll a magyarhoz.”⁸⁰ Graesse többször emlegetett kiadásának szövege többé-kevésbé egyezik a *Cornides-kódex* közrebozsátói által közölttel. A 201. rektó 19. sorától azonban nem tudják eldönteni, „hogy Mombritius, vagy a *Legenda Aurea* volt-e a forrás”,⁸¹ s azt sem közlik, honnan származik a szöveg, amelyet ezután közreadnak, s amely igen eltér a magyar fordítástól. A forrás azonban minden kétséget kizáróan az a szövegváltozat, amelyet Graesse közöl.⁸²

Ezek után persze nehéz belenyugodni abba, hogy a legenda utolsó részének 204. rektó 16. sorától forrása Temesvári Pelbárt beszéde lenne,⁸³ amely csupán halványan emlékeztet a magyar szövegre. E rész vagy valamely kézirat formára megy vissza, amelynek felkutatása egyelőre még várat magára, vagy magának a fordítónak a saját betoldása. Magam a kutatás jelen pillanatában az utóbbi elfogadására hajlok. A dramatikus mondatkezdő felkiáltás élesen elüt a legenda stílusától, s élőbeszédre utal éppen úgy, mint a záróformula megléte.⁸⁴ A szakasz végéig a lángoló, édességes stílus fordulataival van megtűzdelve, erősen emlékeztet egyik legszebb nyelvű kódexünknek, a *Könyvecsé-*nek mondataira.

A latin forrásokkal kapcsolatban összegzésül elmondhatjuk, hogy Bognárék jelentős munkát végeztek el a szövegek közlésével. Az, hogy nem minden esetben találták meg a pontos latin megfelelőt, nem róható fel hibának, hiszen a dolog természeténél fogva eleve reménytelen minden forrás maradéktalan felkutatása. Nem szabad azonban elhallgatnom azt a véleményemet, hogy helyesebb lett volna, ha a magyar szöveggel közel egykorú kéziratokat használtak volna fel forráskutatásaikhoz.⁸⁵ Ezeknek tükrében kellett volna vizsgálni a magyar fordítást, ezeknek segítségével kellett volna elemezni — ami végül is elmaradt —, az íráshibákat is.

II. Nyelvelméleink új kiadásáról. A *Nyelvelméltár* megbízhatatlanságáról sokan szóltak már. Vargha Damján 1919-ben a következőket írja: „Hovatovább annyi adat áll rendelkezésünkre az egyes codex-kiadások pontatlanságára és hiányosságaira nézve, hogy bizony meg-megrendül a bizalmunk és alig merünk építeni a régi kiadás szövegközlésére. Még a helyes adatokban is kételkedni kezdünk és a nyelvi és irodalmi elméleteink alapjait sem merjük teljesen megbízhatónak tekinteni mindaddig, a míg az eredeti szöveg hitelességén

⁸⁰ *Cornides-kódex*. Codices Hungarici VI. 759. 445. j.

⁸¹ I. m. 763. 448. j.

⁸² GRAESSE 31.

⁸³ *Cornides-kódex*. Codices Hungarici VI. 767. 451. j.

⁸⁴ Erre vö. jelen dolgozat 45. j.

⁸⁵ Vö. *Cornides-kódex*. Codices Hungarici VI. 816.

meg nem bizonyosodunk.”¹ Ezek után rendre elősorolja az általa átvizsgált *Döbrentei-kódex* kiadásának² hibáit. Ezek mindenekelőtt téves olvasatokból, illetőleg a törlések, javítások helytelen vagy éppenséggel elmaradt jelöléséből származnak.

Sokszor hibáztatták a *Nyelvmléktár* kiadóját a diakritikus jelekkel ellátott betűk egyszerűsített, egységes átírása miatt: a sorozat ebben a formában alkalmatlan komolyabb helyesírás- és nyelvtörténeti kutatásokra.³ Volf György keserűen és kétségbeesetten védekezett.⁴ A felhozott vádak — igaz voltak mellett is — igazságtalanok voltak, hiszen Volf György a szerkesztő bizottság utasítása szerint járt el, s a szövegkiadás e módja nem tért el a kor magyar tudományosságának színvonalától; csupán példaképpen említem: Nádasdy Tamás mellékjeles helyesírású levelezése hitvesével szintén módosított, egyszerűsített ortográfiával jelent meg.⁵ Mindamellert azonban, hogy Volf érdemeit elismerjük, mint már másutt is kifejtettem, nyilvánvaló, hogy a *Nyelvmléktár* nem felel meg a tudományos kutatás követelményeinek. Alkalmatlanná teszik erre a már említett hibák, de ehhez hozzájárul még az is, hogy Volf némely kódexet az utazáshoz szükséges anyagi fedezet híján, vagy az eredeti lappangása miatt csupán másolatból tudott közrebocsátani.⁶

Ez azonban elméletileg elsősorban csak a nyelvészeti kutatásokat gátolná, ám Vargha Damjának igaza van abban is, hogy a Volf-féle kiadás az irodalomtörténeti vizsgálódások szempontjait figyelembe véve sem állja meg a helyét.

Volf a szerkesztő bizottsággal egyetértve — amint azt a sorozat címe is mutatja —, mindenekelőtt nyelvmlékeket bocsátott a közönség elé.⁷ Így adódott, hogy több kódex hosszabb-rövidebb latin szövegeit — mint a magyar nyelvmlékek tárgykörén kívül esőket — nem közölte. A kézirat *corpusa* megbontva — még akkor is, ha Horváth Jánossal szólva vegyes tartalmú kódexekről van szó, tehát a szövegek nincsenek szervesen egymáshoz rendelve⁸ — természetesen már nem tükrözi azt az irodalmi és spirituális környezetet, amelyben a kódexet fordították, másolták.⁹ Volf gondos munkájának ellenére is előfordult, hogy alapos paleográfiai és kodikológiai vizsgálatot nem végezve el, későbbi kezek írását, betoldásait nem regisztrálta, s a főszöveggel egyko-

¹ VARGHA Damján: *Van-e szükség a Nyelvmléktár új kiadására?* MNy 1919. 184. Vö. *A Müncheni-kódex 1466-ból.* Codices Hungarici VII. Bp. 1971. 9.

² Nyttár XII. 1—274.

³ Vö. ZOLNAI Gyula: *A nyelvmlékek közlési módjáról.* MNy 1906. 62.

⁴ VOLF György: *Válasz a Nyelvmléktár ügyében.* BpSz 1879. 411—425., valamint *Mégis a Nyelvmléktár.* BpSz 1880. 399—404. Újra: *Volf György összegyűjtött munkái.* Bp. 1914. 351—371.

⁵ KÁROLYI—SZALAY: *Nádasdy Tamás családi levelezése.* Bp. 1882.

⁶ A *Bécsi*-, a *Müncheni*- és az akkoriban lappangó *Pozsonyi-kódex*ről van szó. Vö. erre nézvést a *Nyelvmléktár* vonatkozó köteteinek előszavait.

⁷ A bizottság tagjai BUDENZ J., SZARVAS G. és SZILÁDY Á. Vö. MEZEY László: *Befejezetlen sorozatok.* MTA I. OK 1981. 35—44.

⁸ HORVÁTH János: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei.* Bp. 1931. 128. sk. A továbbiakban: *Kezdetek.*

⁹ Így például a *Linyi-kódex* latin szövegét GÁBRIEL Asztrik tette közzé s állapította meg a korszak spiritualitásában annak helyét: *Breviárium-típusú kódexek.* in: *Szent Norbert Emlékkönyv.* Gödöllő 1934. Ugyanő foglalkozott a *Pozsonyi-kódex* kiadatlan latin szövegeivel és spiritualitástörténeti jelentőségükkel (*A Pozsonyi-kódex eredeti kézírata.* MKSz 1940. 333—344.). Azonban több kódexünk — így például a *Gyöngyösi-kódex* — latin szövege mindmáig kiadatlan.

rúnak ítelve közölte őket.¹⁰ Más esetben a még a kódexhez szorosan hozzátartozó egykorú szövegeket, bejegyzéseket is kirekeszt a kiadásból, s csupán előjáró-tanulmányában nyomtatja le őket.¹¹ Részben hasonló módon jár el a kodikológiai kutatásokhoz elengedhetetlenül fontos XVII. századi, a kőtesztáblákra, előzéklevelekre írott tartalomjegyzékekkel is.¹² A későbbi kezek pontatlan regisztrálásából apróbb elméleti bonyodalmak származhatnak. Horváth Jánosnak — a szerzetesi hagyományok szívós továbbélése okán — lényegében igaza van, amikor *A magyar irodalmi műveltség kezdetei* című könyvének egyik fejezetében a capitulum- és refectoriumbeli felolvasásokról ezt írja: „Bizonyára ily természetű felolvasást kell értenünk ebben a Weszprémy-kódex hártafedélén, belül, olvasható (nem a kódex másolójától származó) figyelmeztetésben is: »ebből virágvasárnap este s nagycsütörtök este olvasnak»“¹³ A tévedés — amellyről Horváth János az eredetit át nem olvasva nem tehet — csupán annyi, hogy a bejegyzést a kódex másolása, tehát a tárgyalt korszak után közel száz évvel később tették.¹⁴ Az, hogy a megjegyzés olvasata nem pontos, nem róható fel hibául, hiszen ez a könyv esszé jellegéből következik.

Mint köztudomású, kódexeink legtöbbje másolat valamely korábbi mintapéldányról. S ebben az esetben már nem csupán a nyelvészet, hanem a kodikológia, a történelem és az irodalmár számára is elengedhetetlenül fontos az íráshibák alapos elemzése. Olykor részben elegendőnek bizonyul a szöveg vizsgálata is, mint például a *Festetics-kódex* esetében, annak megállapítására, hogy megközelítőleg mely korból származik a mintapéldány. Ez esetben az akkor már elavult liturgiájú *Breviarium Albensis* szövegének mint mintapéldánynak meghatározása is segítséget nyújtott a datáláshoz.¹⁵ Azonban a szöveghibák paleográfiai vizsgálata még ekkor sem mulasztható el; megerősítheti, illetve megingathatja a mintául szolgáló exemplár koráról alkotott véleményünket. Máskor a kódex keletkezési körülményeit illetően — másolt, diktált, emlékeztetből írt kódexek — megint csak a szövegben felbukkanó íráshibák szigorú filológiai-paleográfiai vizsgálatára kényszerülünk,¹⁶ legyen elég itt csupán a *Carmina Burana*¹⁷ és a *Codex Albensis*¹⁸ kéziratain végzett mintaszerű kutatásokra utalnom.

Magyar nyelvű kódex íráshibáinak alapos, a latin forrásszöveget is figyelembe vevő elemzését — tudomásom szerint — csupán egy esetben, a *Margit-*

¹⁰ Így járt el a *Festetics-kódex* esetében is (Nytár XIII. 1—101.); a kódex legutóbbi kiadásában az újabb kéz emendálása, ha nehezen is, de látható. *Festetics-kódex*. id. kiad.

¹¹ A *Winkler-kódex* kalendáriumát szintén csak az előszóban közli. Vö. még a *Münchener-kódex* modern kiadásának előszavát, ahol Décsy Gyula edíciójának (*Der Münchener Kodex*. II. Das ungarische Hussiten-Evangelium aus dem 15. Jahrhundert. Wiesbaden 1966.) hibáit sorolják fel: *A Münchener-kódex 1466-ból*. Codices Hungarici VII., valamint HOLL Béla ItK 1972. 544.

¹² Így a *Horváth-*, a *Kazinczy-*, a *Winkler-* és a *Virginia-kódex* esetében.

¹³ *Kézdek* 154.

¹⁴ A bejegyzés attól a pozsonyi apácától származik, aki a 12. jegyzetben említett kódexek és a *Cornides-kódex* tartalomjegyzékét készítette.

¹⁵ LÁZS Sándor: *Festetics-kódex*. ItK 1980. 543.

¹⁶ B. BERGH: *Paleography and textual criticism*. Lund 1978.

¹⁷ *Carmina Burana*. Mit Benutzung der Vorarbeiten MEYERS kritisch herausgeben von A. HILKA und O. SCHUMANN. Band II. Kommentar. I. Einleitung. (Die Handschrift der Carmina Burana.) Heidelberg 1930.

¹⁸ *Codex Albensis*. Ein Antiphonar aus dem 12. Jahrhundert. Monumenta Hungariae Musica I. Ed. Z. FALVY—L. MEZEY. Budapest—Graz 1963.

legenda esetében végezték el.¹⁹ Mezey László vizsgálódásait összefoglalva elmondja: „Szerte Európában a XII. és XIII. század az anyanyelvűség nagyobb arányú jelentkezésének ideje . . . a vulgaritas két forrásból fakad fel. Az egyik: az *udvari kultúra* lényege szerint világi irodalmisága, a másik a . . . *laikus mozgalmak* szükségképpen anyanyelvű literatúrája. . . . Ezeknek, mozgalmuknak, az „ordo poenitentiae”-nak kolostoron belül és kívül, az Árpád-kor laikus világában is, félreismerhetetlen jelentkezése, mutatja konkrét valóságában, az anyanyelvűség társadalmi feltételeinek meglétét — nem a XV. —, hanem a *XIII. század Magyarországon*.”²⁰ Mindezeket azért citáltam ilyen hosszan, mert Mezey alapvető, és méltatlanul figyelembe nem vett tanulmánya igen lényeges tényekre hívja fel a figyelmet. Felismerései fényében elengedhetetlen feladata irodalomtörténetírásunknak, hogy Horváth János már idézett könyvének — amely szakmai közvéleményünket mindmáig meghatározza — egyes kitételeit, részeit újból megvizsgálja.

Horváth János a magyar nyelvű irodalom fellendülésének, pontosabban kialakulásának okát a XVI. század elején a kolostorok rendi reformtörekvéseivel magyarázza.²¹ Az általa anyanyelvű irodalmunk „kezdetéről” kialakított megnyugtató kép kereteiből azonban bántóan kilóg egyik nyelvelmünk, a *Jókai-kódex*, amelynek „meglepő magányos koraiságát . . . nem tudjuk — írja —, kielégítőleg magyarázni.”²² Ám, ha szemügyre vesszük magát a szót, amellyel Horváth az anyanyelvű irodalmiság születésének okát megjelöli, rögtön felütjük fejünket. Rendi reformokról beszél, s ez bizony nem jelenthet mást, mint visszatérést az obszervanciához: a meglazult fegyelem megerősítését, a szentek életformájának maradéktalan utánzását, a regula megtartását. S ez nem történhetett meg másképp, mint a szent életű elődök tanításainak, életrajzainak tanulmányozása révén. Így érthető igazán, miért maradtak ránk első soron viták, legendák, a szentek és Krisztus passiójával foglalkozó prédikációk. A rendi reformok irodalmába viszont semmiképpen sem illik bele a *Jókai-kódex* nem éppen obszerváns szelleme. A könyv még a reformot megelőző korból származik.²³ A szerzetesi élet megújulásához szükséges iratok jó részének mintapéldányát a korábbi századok — részben — laikus mozgalmá termésének kell tartanunk, hiszen ezek ismerete az ő devotiójuk számára is nélkülözhetetlen volt, s mi több — s ez a dolog természetéből következik —: anyanyelven. Ám mindez így csupán következtetés, s egyesek azt mondhatják, amiről nem tudunk, amiről nincs adatunk, az nem létezett, nem foglalkozunk vele. Mégis, maga az a tény, hogy kódexeink jó része másolat, nagy tömegű mintapéldány létére enged következtetni. Az egyes karakterisztikus íráshibák, amelyek a régi szöveg félreolvasásából, a már nem használatos abbreviaturák hibás feloldásából keletkeztek, arról is bizonyossá tesznek bennünket, hogy a mintapéldány sok esetben semmiképpen sem lehetett közel egykorú azzal a másolattal, amelyet ma ismerünk, hanem korábbi, néha századokkal korábbi. S így a kép vulgaritásunk kialakulásáról már nem oly egyértelmű, mint ahogy azt mindannyiunk mestere, Horváth János megrajzolta. Igaza van Mezey

¹⁹ MEZEY László: *Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei az Árpád-kor végén*. A középkori laikus nőmozgalom. Az Ó-magyar Mária siralom és a Margit legenda eredetkérdése. Bp. 1955. 53–69. A továbbiakban: *Anyanyelvűségünk kezdetei*.

²⁰ *Anyanyelvűségünk kezdetei* 94.

²¹ *Kezdetek* 111–126.

²² *Kezdetek* 106.

²³ ACÉL Zsuzsanna doktori disszertációja az EK Kézirattárában.

Lászlónak, „az anyanyelvűség bizonyos történelmi helyzetben *társadalmi szükségletté lesz és létre kell jönnie*, ha az ahhoz szükséges — nem szellemi — hanem *társadalmi feltételek megvannak*”,²⁴ tehát a XIII. századtól szükségszerűen léteznie kellett magyar nyelvű — nemcsak orális hagyományozásban élő, hanem felolvasásra, mi több magányos olvasásra szánt lejegyzett — irodalomnak.²⁵ Az irodalomtörténész, a paleográfus következtetéseit a nyelvészet eredményei is támogatják: elég itt Benkő Loránd könyvére utalni.²⁶

Minderről kódexeink vizsgálata könnyen meggyőzhet bennünket, — azonban ehhez pontos szövegkiadásokra van szükség. Természetesen ezekből a modern tudományos követelményeknek megfelelő kiadásokból nem csupán középkori irodalmunkról alkothatnánk az eddigieknél húbb képet, hanem fontos adatokat is találnánk bennük a XVII—XVIII. század könyv-, irodalom- és eszmetörténetéhez. A későbbi bejegyzések kezeinek csoportosítása segítséget jelentett a középkor egyes kolostori könyvesházainak vándorútjukon való nyomon követésében, újbóli összeállításukban, hiszen kalandos sorsú kódexeinket, amelyek a török elől megmenekülten a XVIII. századig új őrzéshelyükön valószínűleg még együtt voltak, a jozefinus abolíció szétszórta.²⁷

Talán meglepő, de a középkori magyar kódexek igen sokáig, még a könyvnyomtatás kiteljesedésének korában is használatban voltak.²⁸ Az olvasási szokásokra vonatkozó bejegyzések — az általam vizsgált kódexekben²⁹ — többnyire a XVII. század elejéről származnak. Ennél is érdekesebb azonban a *Lányi-kódex* tábláján levő bejegyzés: „Anno 1689 Die 27 DeCembris Adom Szent Prophetsioia Napian Ezta könyuet Soror Catharina Franciska Vlafsihnak Emlekezettel, hofi Sorgalmatosan tanullia Oluasny Sor Maria Victoria Balafsa Ordinis S: Clarae”.³⁰ Az 1519-ben készült, tehát akkor már 170 éves premontrai ordináriumot a klarisszák még felhasználták az írás és olvasás tanulására.³¹ Azt viszont, hogy a XVI. század elején, korábbi mintapéldányok alapján készült³² *Cornides-kódex* és a *Példák könyve* bejegyzései,³³ amelyek egyes példák lemásolására adnak utasítást, az írástanulásnak a tanú-e, vagy annak, hogy ezen exemplumokat a XVII. századi klarissza közösség épülésére sokszorosították, nehéz eldönteni. Az, hogy a *Cornides-kódex*beli szöveg kez-

²⁴ *Anyanyelvűségünk kezdetei* 94.

²⁵ PAIS Dezső: *A magyar irodalmi nyelv*. MNyTK (Tom. 84.) 1954. 134.

²⁶ BENKŐ Loránd: *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei*. Bp. 1980.

²⁷ A pozsonyi klarisszakonvent kézíratait ma részben a Bp-i Egyetemi Könyvtár, az OSZK és az MTA Könyvtára őrzi. Bizonyára jó néhány — elsősorban nem anyanyelvű kódex — lappanghat külföldön is. Vö. még MEZEY László: *Fragmenta Codicum*. Egy új forrásterület felhasználása. MTA I. OK 1978. 75. skk.

²⁸ Johannes Trithemius apát (1462—1516.) a könyvnyomtatás kiteljesedésének korában a könyvmásolást, mint a szerzetesi munkák legfontosabbikát dicsérte. *Clavis Mediaevalis*. Wiesbaden 1962. 222.

²⁹ *Cornides-, Horváth-, Kazinczy-, Weszprémi-, Winkler-, Virginia-kódex* és a *Példák könyve*.

³⁰ *Lányi-kódex*. Ms. Az első táblán. (Az MTA Könyvtára Kézirattárában. Jelzete: K 43.) A bejegyzést idézi CSAPODI Csaba: *A „Magyar kódexek” elnevezésű gyűjtemény*. Catalogi collectionis Manuscriptorum Bibliothecae Academiae Scientiarum Hungaricae 5. Bp. 1973. 22—23.

³¹ A középkori olvasástanulásra vonatkozólag MEZEY László: *Deáksg és Európa*. Bp. 1979. 78., valamint B. BISCHOFF: *Paläographie des römischen Altertums und des abendländischen Mittelalters*. (Grundlagen der Germanistik. 24.) Berlin 1979. 174.

³² A jellegzetes másolási hibák engednek erre következtetni. Vö. Nytár VII. xxxix-xl.

³³ *Cornides-kódex*. Codices Hungarici VI. 211. recto és *Példák Könyve*. Codices Hungarici IV. 13. recto.

detéről hiányzó két sor pótlását igen kezdetleges írású kéz róta a levélre — tekintve, hogy mind az írás, mind elhelyezkedése révén korábbiak tűnik fel az utasítást adó soror bejegyzésénél —, nem mond ellent annak, hogy egyéni vagy közösségi olvasás szándékával másoltatták le a szóban forgó részleteket. Sőt, az a körülmény, hogy a kiegészítéshez tartozó latin szöveg jól megfelel a magyarnak³⁴ azt gyaníttatja, hogy a pozsonyi apácáknak rendelkezésükre állt egy másik magyar textus is, amelyből a hiányt pótolták. Ám akárhogy áll is ez a kérdés, egy bizonyos, a XVI. századi kódexeket az 1600-as évek elején és derekán még használták és olvasták, s a közösség előtt is felolvasták.³⁵

Az előbb elmondottakból ennél is több következik. Valószínűnek kell tartanunk, hogy a ma még kellően fel nem dolgozott XVII. századi kéziratos prózaszövegek³⁶ között több középkori kézirat másolatának kell lappangania,³⁷ különösen a törököktől megkímélt vidékek — Erdély, Felvidék — könyvesházainak Bécsbe és Budára menekített, valamint Erdélyben maradt kéziratos anyagában.

Természetesen egy konvent — jelesen a pozsonyi klarisszák konventjének — szokásaiból nem lehet általánosítani arra nézvést, hogy kódexeink milyen szerepet vittek e korszak irodalmi és szellemi életében. Kövessük nyomon — megint csak igen vázlatosan —, egy másik, tágabb horizontú szöveghagyományozási példát: a *Szentírásét*.

Kniezsa István 1952-ben megjelent nyelvészeti tanulmányában kimutatta, hogy az ún. *Huszita-biblia* fordítója nem a korabeli kancellária helyesírást vette rendszerének alapjául. Ortográfiájára jelentősen hatott a XIV. századi kisebb nyelvemlékek helyesírása, amely viszont a XII. századi kancelláriai helyesírást őrizte meg.³⁸ E helyesírásnak szívós továbbélése még a Huszita-bibliában is, egy elveszett, népes és sokáig használt nyelvemlékcsoport egykori létét engedni feltételezni.³⁹ Irodalmi vulgaritásunk folyamatosságát — a helyesírás tanúságát figyelembe véve — tehát a XII. századtól a XV. század elejéig bizonyosra kell vennünk, hiszen enélkül érthetetlen lenne, hogy a XV. századi nyelvemlékek a XII. század kancelláriájának helyesírását alkalmazták volna. De térjünk vissza a *Huszita-biblia* szövegéhez. A fordítás utóéletéről eddig nem sok tudomásunk volt.

Farkas Gyula a *Müncheni-kódex* kiadásához írott tanulmányában megkísérelte nyomon követni a kézirat vándorlásának útvonalát. Az egyik állomás valószínűleg Nádasy Tamás sárvári udvara volt.⁴⁰ Nádasy családi levelezése

³⁴ *Cornides-kódex*. Codices Hungarici VI. 778—779.

³⁵ Ezt bizonyítják a *Cornides-kódex* Ms. 92. verzó levelén és a *Weszprémi-kódex* kötet-tábláján levő bejegyzések. A késői tartalomjegyzékek is a kódexek használhatóságát biztosították. (A *Cornides-kódex* idézett kiadásának fakszimiléjéről hiányzik az említett 92. verzóbeli bejegyzés.)

³⁶ A prózai szövegek olyan feldolgozása, mint amelyet STOLL Béla a versszövegekről készített (*A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája*. Bp. 1963.), sürgető feladata irodalomtörténetírásunknak.

³⁷ Ilyen például az a *Margit-legendaváltozat* is, amelyet PRAY György adott közre: Vita S. Elisabethae Viduae . . . necnon Beatae Margaritae Virginis. Tyrnaviae 1770. Vö. MEZEY László véleményét e változatról: Anyanyelvűségünk kezdetei 57. Kérdéses, hogy a MELICH által felfedezett lappangó *Vásárhelyi-másolat* (NyK 1900. 350—352.) valóban a *Festetics-kódex*ről készült-e. Magam a gyér adatok alapján úgy vélem, nem.

³⁸ KNIEZSA István: *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig*. Bp. 1952. 85—88.

³⁹ *Anyanyelvűségünk kezdetei* 94.

⁴⁰ *Der Münchener Kodex*. Ein ungarisches Sprachdenkmal aus dem Jahre 1466. Herausgegeben von J. von FARKAS. Band I. Wiesbaden 1958. 6—9.

— amely magyar nyelven folyt — helyesírás révén nem lehetett független a *Huszita-bibliától*, vagy netán egy azzal rokon nyelvemlékcsoport szövegeitől.⁴¹ Ám, ha az ortográfiai megfontolások nem győznének meg bennünket teljes mértékben,⁴² akkor a más irányú kutatások — az előzőktől független — eredményei kényszerítenek arra, hogy elismerjük, a *Huszita-biblia* — ha nem is feltétlen maga a *Müncheni-kódex* —, ám valamely kézírata Sárvárott közkezen forgott. Büky Béla többek között Sylvester János *Új Testamentomát*⁴³ vizsgálta meg frazeológiai szempontból.⁴⁴ Jóllehet, az erasmista Sylvester János fordítását a görög szövegből készítette, ám kétségtelen, hogy munkájához ha csak csekély mértékben is, de felhasználta Tamás és Bálint pap fordítását⁴⁵

Büky úgy véli, a Sylvester utáni magyar fordítások — bár időben távolibbak — sok tekintetben közelebb állnak az ún. huszita szöveghez, mert mind grammatikailag, mind lexikailag több ponton mutatható ki azonosság közöttük, mint az előbb tárgyalt 1541-es újszigeti nyomtatvány között.⁴⁶ Vizsgálódásainak legmeggyőzőbb része a *Müncheni-kódex*beli, valamint a Károlyi- és a Káldi-féle bibliafordítás összevetése. A párhuzamos helyek egy szakaszra vonatkozó felsorolásából⁴⁷ világosan kitűnik a *Huszita-biblia* és a *Káldi-biblia*⁴⁸ közötti szoros összefüggés. A középkori szöveget aztán ez a bibliakiadás közvetíti — több-kevesebb sikerrel — a későbbi századok magyarságának.⁴⁹

De nemcsak a szókins és a szövegek élnek tovább. A középkori „édeséges stílus” is hat; még a magyar nyelvű barokk széppróza olyan mesteres nyelvében is, mint Pázmány, felfedezhetjük nyomait. A középkori magyar nyelvű prédikációk és imádságok ismerete nélkül gyökértelen, társtalan az érsek nyelvművészete. Imakönyvének⁵⁰ lapjain számtalan, a középkori óraskönyvekből ismert epitheton ornans, fordulat tűnik fel; az imák egy része is azokból származik.⁵¹

A példákat persze még tovább is lehetne szaporítani,⁵² ám itt most fölösleges. Ennyiből is látható, hogy a XV–XVI. század fordulójáról származó anyanyelvű kódexeink fontos csomópontot képeznek irodalmunkban, hogy nem magányos, elszigetelt jelenségek. Úszó jéghegyekhez hasonlíthatnánk őket, amelyeknek csupán csúcsait látjuk. Az a feladat, hogy az elsüllyedt része-

⁴¹ A levelezés betűhű közlése MÁLYUSZ Elemér: *Az Országos Levéltár Nádasdy-levéltárának magyar levelei*. LK 1923–1928.

⁴² Vö. SYLVESTER János: *Új testamentum*. Újsziget 1541. a hasonmás kiadásához VARJAS Béla által írt tanulmány: BHA I. 1960. 19.

⁴³ RMK I. 15. RMNY 49.

⁴⁴ BÜKY Béla: A pszichikumra és elemeire vonatkozó szókészlet kritikai vizsgálata a ránk maradt első magyar bibliafordítás adatai alapján. Bp. 1976. Kandidátusi értekezés. Kézirat. (Az MTA Könyvtárának Kézirattárában. Jelzete: D/7294.) [A tézisek megjelennek: BP. 1977.] A továbbiakban: BÜKY.

⁴⁵ BÜKY 250. és a BHA I. idézett tanulmánya 9. valamint KÁROLY Sándor: *A Jordánszky-kódex viszonya más bibliafordításokhoz*. NyK 1955/56. 260–268.

⁴⁶ BÜKY 252.

⁴⁷ BÜKY 253.; Mt X. 11.—XVI. 20.

⁴⁸ RMK I. 551.

⁴⁹ FARKAS Gyula kimutatta, hogy más kódex is hatott a magyar nyelvű bibliakiadásokra: *A Döbrentei Codex és Komjáthy Benedek*. MNy 1914. 226.

⁵⁰ *Keresztyeni Imádságos Keonv.* Graz 1606.; RMK I. 403.

⁵¹ Vö. HOLL Béla: *Anyanyelvünk, imádságunk*. Vig 1957. 23–28.; BITSKEY István: *Humanista erudíció és barokk világkép* (Bp. 1979.) című művében e kérdéskörrel nem foglalkozott.

⁵² ALEXA Károly igen jó anyagot szolgáltat: *A misztika stíluselemei a régi magyar költői nyelvben*. ItK 1970. 285–304.

ket is felfedezzük.⁵³ E szövegek segítségével következtethetünk elveszett középkori irodalmunkra, részben megismerhetjük a kor spiritualitástörténetét, nyomom követhetjük a magyar irodalom szöveggyománányozásának mindeddig megíratlan útját.⁵⁴

De ehhez filológiai alaposan előkészített *pontos szövegkiadások* kellene. S ez bizony nem olcsó mulatság. Ám ne feledjük: a történelem, a történetírás hasznosságának problémája, a szó pragmatikus értelmében, nem azonos jogosultságának problémájával. A jogosultság kérdése s a gazdasági megfontolások egyébként is csak második helyen következhetnek, mert hiszen ahhoz, hogy értelmesen cselekedhessünk, előbb meg kell ismernünk magát a dolgot.⁵⁵

Durván számolva *negyven* magyar nyelvű kódex maradt ránk. Nem mindegyik bibliofília, ám történelmi értéküknél, unikum voltuknál fogva megérdemlik azt az anyagi áldozatot, amit kiadattatásuk jelent. A kéziratárak állományvédelmi szempontjai is támogatják törekvésünket.⁵⁶ Az e kódexekről készült mikrofilmek technikai színvonaluk miatt ma már elavultak. Értékük természetesen vitathatatlan: egyesek olyan részeket őriztek meg számunkra kéziratainkból, amelyek a restaurálás során megsemmisültek.⁵⁷ A kiadáshoz szükséges színes diapozitíveket a nyomdai felhasználás után a könyvtárak, a kutatás rendelkezésére lehet bocsátani.⁵⁸

⁵³ Vö. MEZEY László számításával, aki a valóban bizonyosan meglévő állományt vette figyelembe. A dolgok természeténél fogva elsősorban a latin nyelvű műveket számolta össze, s még így is mintegy negyvenötezerre kellett becsülnie középkori kódexállományunkat. Fragmenta Codicum. MTA I. OK 1978. 68–71.

⁵⁴ Tudomásom szerint magyar nyelvű mű szöveggyománányozását — a bibliafordításokon kívül (Mészöly Gedeon: *Legrégibb bibliafordítóinkról*. MNy 1917. 35–44., 71–83.) — még nem követték nyomom. Érdekes adalékot szolgáltat azonban V. Kovács Sándor egyik közleménye: *Egy „Virágének” történetéhez*. ItK 1964. 208. A magyar szakirodalomban a *szöveggyománány-kutatás* kifejezéssel — amely nem egyszerűen egy kritikai kiadás elkészítési fázisainak összefoglaló neve — eddig nem is találkoztam. A *szöveggyománány-kutatás* valamely kéziratot forrás történetére keresi a választ; tehát megkísérel rekonstruálni egy eredeti kéziratot, vagy oklevelet, továbbá megállapítani az ezekről készült későbbi másolatok számát, keletkezési helyét és idejét. Csupán ezeknek az adatoknak segítségével lehet valamely irodalmi mű vagy történelmi forrás utóéletét felderíteni. Igen tanulságos megfigyelni, mikor bukkan fel egy-egy irodalmi mű a feledésből, s mikor hanyatlik népszerűsége, valamint azt, hogy a kérdéses mű mely részletét aktualizálják, használják fel új alkotások létrehozásakor. Ilyen figyelemmel kell kísérni a szövegváltoztatás mértékét, s felderíteni a módosítások okát. Röviden: a szöveggyománányozás kutatása nemcsak azt keresi, hogy *mit*, hanem azt is, hogy *hogyan* emeltek át egy-egy szöveget a korábbi századok irodalmából. Külföldi példák: *Geschichte der Textüberlieferung der antiken und mittelalterlichen Literatur*. I–II. Zürich 1961.; L. TRAUBE: *Zur Textgeschichte der Regula S. Benedicti*.² München 1910. és O. MEYER: *Überlieferung und Verbreitung des Dekrets des Bischofs Burchard von Worms*. in: Zeitschrift für Rechtsgeschichte. Kan. Abt. 24. 1935. 141. skk.

⁵⁵ Marc BLOCH: *Apologie pour l'histoire ou métier d'historien*. Cahier des Annales 3. Paris 1949., 1964.⁵ LXIV. Magyarul: *A történelem védelmében*. Bp. 1974. 51.

⁵⁶ Az állományvédelmi szempontok taglalása: *Conservation et reproduction des manuscrits et imprimés anciens*. Colloque international organisé par la Bibliothèque Vaticane à l'occasion de son V^e centenaire 21–24 octobre 1975. Studi e testi 276. Città del Vaticano 1976. A továbbiakban: *Conservation*.

⁵⁷ Így például a *Horváth-kódex* az OSZK-ban. Jelzete: MNy 7.; a filmé: Fm. I. 443. (193. tekerés). A kódexből a restaurálás során elveszett a XVII. századi tartalomjegyzék.

⁵⁸ K. DACHS: *Die Schutzverfilmung.*, valamint O. MAZAL: *Normen für die Herstellung und Lieferung von Photoreproduktionen für Zwecke der Veröffentlichung*. in: *Conservation* 128–145. és 185–223. Megjegyzendő, hogy a diapozitíveket színeik megóvása érdekében időről időre újra át kell másolni.

A hosszúra nyúlt bevezetés után nem marad más hátra, mint az, hogy megtegyem javaslataimat kódexeink újbóli megjelentetésével kapcsolatban, mégpedig mindenekelőtt a technikai vonatkozásokat illetően.⁵⁹ A kódexek egyediségéből fakadóan mindannyiunk számára világos, hogy lehetetlen minden kéziratra érvényes szabályzatot kidolgozni. Így csupán az eddigi kiadások tanulságait felhasználva néhány általános elvet vetek papírra.

A *Codices Hungarici* háború előtti kötetei csupán faksimilét közöltek,⁶⁰ a későbbiek — egy kivétellel⁶¹ — hasonmást és az olvasatot egy kötetben adják közre.⁶² Ez igen körülményessé teszi a kiadások használatát; az olvasat szövegének ellenőrzésekor nehézkes a folytonos előre-hátra lapozgatás. Ezért kívánatos lenne a faksimilét és az olvasatot külön kötetben kinyomtatni. Ez egyébként az utóbbi időben a Magyar Helikon Könyvkiadó gondozásában megjelent XVII. századi énekeskönyvek esetében már gyakorlattá vált.⁶³

Újabban igen gyakran felvetődik az a kérdés, érdemes-e hasonmáskötetet is megjelentetni, avagy elegendő magának a szövegnek a kiadása, s ha faksimilét is közreadunk, akkor milyen legyen az. Magam egyértelműen a faksimile-kiadások mellett, mégpedig az eredetihez minden tekintetben hű, színes hasonmások kiadása mellett foglalom állást.

Kódexeink egységes paleográfiai feldolgozása — részben az összehasonlításul szolgáló anyag alacsony száma miatt — még nem történt meg. A feldolgozás-hoz fel kell majd használni a már kiadott okleveles anyagot is. E munkához azonban megint csak jól használható faksimilére van szükség.⁶⁴

Nagyon fontos kötelességünk nemzeti múltunk tanúinak, a nyelvemlékeknek megőrzése. Ez nem lehetséges másképpen, mint nagy tömegű hasonmás készítésével; ennek módja pedig a nyomdai sokszorosítás. A kéziratok esetleges pusztulásakor még így is fájdalmas lenne a veszteség, hiszen rengeteg — mai ismereteinkkel sokszor fel nem fedhető — információ menne veszendőbe. Ám az állományvédelmi szempontok mellé más, a faksimile-kiadások mellett szóló érvek is előszámlálhatók. A kódex írásképe sok dolgot árul el mintapéldányáról, másolójának műveltségéről, sőt ideológiai beállítottságáról is. Közismert például, hogy a XV. század végén a bécsi egyetem rektorainak kézírása alapján, attól függően, hogy gótikus vagy humanista írást használtak, megállapítható, hogy a régi skolasztika hívei, tehát Ebendorfer-tanítványok, vagy az itáliai új tanok követőiként Enea Silvio köréhez tartoznak.⁶⁵ Az írás jellege — notularis, kurzív, könyvírás — a kódex felhasználási körét jelzi, sőt utal a szöveg kialakultságának fokára is.

⁵⁹ A kódexkiadások szövegközlésével s kritikai apparátusával és monografikus feldolgozásának kérdéseivel máshol foglalkozom. MNY 1982. 47–52.

⁶⁰ SZABÓ Dénes: szerkesztésében a *Codices Hungarici* első három kötete: I.: *Jókai-kódex*. Bp. 1942., II.: *Apor-kódex*. Kolozsvár 1942., III.: *Guary-kódex*. Bp. 1944.

⁶¹ A *Müncheni-kódex* másik már többször említett edíciója a faksimilét és az olvasatot külön kötetben közli.

⁶² A *Codices Hungarici* sorozatának következő három kötete: IV.: *Példák Könyve. 1510*. Bp. 1960., V.: *Birk-kódex. 1474*. Bp. 1960., VI.: *Cornides-kódex*. Bp. 1967. Ettől a gyakorlattól csak a *Festetics-kódex* új kiadása tér el (Magyar Kódexek I. Bp. 1977. [1979.]).

⁶³ *Wathay Ferenc énekes könyve*. Sajtó alá rendezte és az utószót írta: NAGY Lajos, A szöveget BELLA György gondozta. I-II. Bp. 1976.; *Szentsei György daloskönyve*. Sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta: VARGA Imre. Bp. 1977.

⁶⁴ Vö. *A magyar történetírás új útjai.*² (Szerkeszti HÓMAN Bálint.) Bp. 1932. 339.

⁶⁵ HELIG Konrád: *A középleatin filológia feladatai Magyarországon*. Száz 1934. 132.

Itt kell szólnunk először a színes nyomatok jelentőségéről. Ludwig Traube már a századfordulón arról beszél, hogy a paleográfia számára elengedhetetlenül szükséges a színes kópiák használata.⁶⁶ Traube és Lehmann tekintélye mellé — általuk ki nem fejtett — gyakorlati érvek is felsorakoztathatók. A szakember, aki sem a fekete-fehér mikrofilm, sem az ugyanilyen nyomat alapján nem követheti a kéz tollkezelését és vonalvezetését, a színes, árnyaltabb fakszimiléből ezekre vonatkozólag több felvilágosítást kap, bár alapos, újabb szempontokat figyelembe vevő kodikológiai kutatások esetén még ilyen kiadások mellett sem kerülhető el az eredeti tanulmányozása. Mindenesetre ezek a kiadások elősegítik a tinta színváltozásainak nyomon követését,⁶⁷ a későbbi vagy azonnali javítások az egykorú vagy alig későbbi kezek könnyebb elkülönítését,⁶⁸ és nem utolsósorban a kódex állapotát is tükrözik. Elengedhetetlen, hogy e kiadások reprodukálják a pergamen vagy papír állapotát: a fóliók szennyeződése, a lapokon levő foltok szintén kodikológiai jelentőséggel bírnak; a használaton kívül a kódex- és fasciculoskezdetekre, az ívek együtt- vagy különélésére mutatnak.⁶⁹ Másrészt, s ez megint csak ideológiai vonatkozású tudnivaló, a pergamenre írott könyvek leveleinek különböző összerendezési módjai ugyancsak középkori vagy humanista gyakorlatra mutatnak.⁶⁹ A szőrfél és a húsfél jellegzetességei a jól elkészített fakszimilén pontosan kivethetők,⁷⁰ így magából a kiadásból elvégezhető a kézirat kodikológiai leírásának ellenőrzése.⁷¹

Gyakorta az ideológiai vonatkozású tudnivalókhöz társul a kódexek díszítése is. Humanista divat volt például a miniummal való írás, színezés helyett a piros tinta használata,⁷² s ez, a rubrumozás módja újból csak a színes fakszimilén figyelhető meg.

Illuminált, miniatúrákkal, iniciálékkal gazdagon díszített kódexek esetében kézenfekvő a többszínnyomatú kiadás. De mi történjék az olyan kéziratokkal — amilyen a kolostori használatra készült Mohács előtti kódexeink legtöbbje —, amelyekben az elvétve előforduló rubrumozáson kívül díszítő szándéknak nyomait sem látjuk. Ezen kódexek esetében — amennyiben a kódex pergamenje vagy papírja nem szennyezett, nem romlott, valamint vonalazva sincs, s így jellegzetességeit követni nem kell — valószínűleg elegendő a tinta színének megfelelő színű, s annak világosabb, illetőleg sötétebb árnyalatait követő egyszínnyomás.⁷³ Ekkor azonban különösen ügyelni kell arra, hogy a filmet ne hívják túl keményre vagy lágyra, hiszen ez azt eredményezi, hogy a szöveg rajza egytónusú, megszakadó vékony vagy elmázolóldó vastag vona-

⁶⁶ „Erforderlich für die Paläographie wäre die farbige Photographie.” Ludwig TRAUBE: *Vorlesungen und Abhandlungen zur Paläographie und Handschriftenkunde*. I. Ed. Paul LEHMANN. München 1909. 60.

⁶⁷ A tinta színének változása nem minden esetben jelent nagyobb írásszünetet, s nem is utal feltétlen új kéz munkájára: az előzővel azonos színű tintát ritkán sikerült készíteni. Az új kéz vagy nagyobb írásszünet megállapításához elsősorban az írásduktusának változásait kell figyelembe venni.

⁶⁸ P. BALÁZS János: *A Jókai-kódex egy ki szavához*. MNy 1964. 471.

⁶⁹ A papíron levő foltok sokszor segítenek annak megállapításában is, hogy két kézirat egykor kolligátumot alkotott-e.

⁷⁰ K. LÖFFLER: *Einführung in die Handschriftenkunde*. Leipzig 1929. 47—49.

⁷¹ Ilyen a *Guary-kódex* kiadása is. Codices Hungarici III.

⁷² A *Cornides-kódex* modern kiadása (Codices Hungarici VI.) nem alkalmas erre.

⁷³ W. WATTENBACH: *Das Schriftwesen im Mittelalter*.³ Leipzig 1896. 247—248.

lakká válik. A kiadás így elvesztené értelmét és értékét: a betűkön nem látzana a toll vezetésének iránya, eltűnnének az írás egyes karakterisztikus vonásai. A paleográfia és a kodikológia számára kiadandó faksimilek előállítására technikailag Magyarországon jelenleg a raszterfelvétellel készülő mélynyomás látszik legalkalmasabbnak. A takarékos ofszeteljárás szép példája a — már említett — kétszínnyomással kiadott *Codex Albensis*.⁷⁴

Nem hallgathatók el azonban a színes eljárások veszélyei sem. A kiadás ki van téve annak, hogy a fényképész ízlése szerint — színszűrő alkalmazásával — változtat az eredeti színein,⁷⁵ s hogy a nyomdai munkálatok során túlzottan hangsúlyos lesz valamelyik szín. A buktatók elkerülésére a technikai szerkesztőnek különösen ügyelnie kell.

A nehézségek ellenére is ragaszkodnunk kell az eredetiekhez hű faksimilekiadásokhoz, hiszen ezek nélkül a kiadás használója nem tudja ellenőrizni sem a kodikológiai leírás hitelességét, sem az olvasat pontosságát; pedig a gépeles s a szedés hibáiból néhány még a leg gondosabb korrektúrázás után is maradhat a szövegben, nem is szólva az olvasati bizonytalanságokról, kisebb-nagyobb figyelmetlenségekről. A kodikológus természetesen leginkább annak örülne, ha a *Bibliotheca Hungarica Antiqua* köteteihez hasonlóan jó kiadványt és szépen — vagy a XVI. század elejének megfelelően, vagy a kódex eredetijének módjára — bekötött hasonmást vehetne kézbe. E bibliofiláknak okos kiadói politika esetén bizonyára lenne keletjük.

LÁZS, SÁNDOR

Les problèmes séculaires de notre publication de codex, sous le prétexte de l'édition moderne du Codex Cornides

Pour établir les règles de la publication des codex, il est nécessaire d'examiner les éditions précédentes. Si nous avons choisi à ce propos, de la série Codices Hungarici, l'examen détaillé du Codex Cornides, c'est que ce volume représente à lui seul les diverses particularités de la série. La première partie de l'étude présente les fautes de cette édition de codex, la deuxième partie prétend d'élucider les mésentendus de l'histoire littéraire et idéologiques provenant des fautes de l'édition de codex en général, en attirant ainsi l'attention sur l'importance de la publication des fac-similés et des textes critiques. Malgré les difficultés techniques, l'auteur souligne l'importance des éditions fidèles aux originaux, c'est-à-dire des fac-similés en couleur.

⁷⁴ Ilyen kódex a *Könyvecse az szent apostoloknak méltóságokról* és a *Pozsonyi-kódex* is.

⁷⁵ *Codex Albensis*. id. kiad. (Jelen dolgozat 18. j.) Azonban ennek a kiadásnak is az a hátránya, hogy nem követi kellően a levelek szennyezettségét.

⁷⁶ K. DAUBS: Die Schutzverfilmung. in: Conservation 129. 302. j.